

Leszek SYKULSKI

Polskie Towarzystwo Geopolityczne

ROSYJSKA MYŚL GEOPOLITYCZNA PO UPADKU KOMUNIZMU

Abstrakt:

Po upadku Związku Sowieckiego wielu badaczy twierdziło, że w Rosji zapanowała próżnia ideologiczna. Artykuł wskazuje, iż miejsce ideologii komunistycznej zastąpiła ekfektyczna mieszanka doktryn geopolitycznych, rosyjskiego konserwatyzmu i religii prawosławnej. Geopolityka stała się nie tylko przydatnym narzędziem formułowania celów polityki zagranicznej, ale także instrumentem mobilizowania społeczeństwa rosyjskiego wokół tych dążeń, a także oddziaływania informacyjnego na zewnątrz. Szczególnym odbiorcą rosyjskiej geopolityki informacyjnej jest tzw. bliska zagranica i żyjąca tam mniejszość rosyjska.

Słowa kluczowe: geopolityka, Rosja, myśl geopolityczna.

Wstęp

Analiza założeń i strategii rosyjskiej polityki zagranicznej (w tym założeń mocarstwowych) jest o tyle trudna dla ludzi Zachodu, iż w naszym kręgu cywilizacyjnym słowo (mówione i pisane) ma inny wymiar niż na Wschodzie. Rosja jest tworem cywilizacyjnym ukształtowanym pod wpływem Bizancjum i panowania mongolskiego. W świecie aksjologicznego Wschodu słowa nie muszą bezpośrednio korespondować z rzeczywistością, nie są przypisane do niej na stałe. Co więcej, ich wymiar strategiczny to przede wszystkim maskowanie własnych celów i zamiarów. Służą zatem nie do opisu rzeczywistości i dostarczania wiarygodnej informacji, lecz przede wszystkim dezinformacji. We wschodnim rozumieniu polityki istotne znacznie ma zatem wyłącznie materialna rzeczywistość, a tutaj decyduje realna siła lub jej brak. Podpisane protokoły i wypowiedziane deklaracje są jedynie dodatkiem¹.

Tradycja polskiej szkoły wschodoznawczej (rosjoznawczej/sowietologicznej) zwraca uwagę na to, że czynnikami rudymenarnymi, które

¹ Por. <http://www.rm24.pl/tylko-w-rmf24/wywiady/kontrwywiad/news-sienkiewicz-slowa-putina-to-dowod-mentalnego-uszkodzenia-ros,nId,1352134> [12.01.2017]

stanowią o sile, spoiwości i ekspansywności rosyjskiego ośrodka siły nie są ani gospodarka, ani zasoby surowcowe, ani siły zbrojne. Zgodnie z tą szkołą myślenia, głównym orężem rosyjskiego ośrodka siły była i jest zdolność jej aparatu państwowego do prowadzenia akcji politycznych o charakterze propagandowym, dezinformacyjnym, dywersyjnym, sabotażowym w skali wielkoprzestrzennej (kontynentalnej/globalnej) i długookresowej (nawet sekularnej). Same siły zbrojne mają charakter drugoplanowy i próba budowy wiarygodnych analiz na podstawie wyłącznie analizy liczebności, struktury czy nawet nasycenia nowymi technologiami rosyjskiej armii jest niepełna (Bączkowski 2005).

W związku z powyższym, o wiele ważniejsze niż analiza oficjalnych dokumentów państwa rosyjskiego, przeznaczonych głównie dla pożądanego modelowania zagranicznej i wewnętrznej opinii publicznej, jest analiza prac i wypowiedzi tamtejszych ośrodków eksperckich, ważniejszych analityków, teoretyków i praktyków polityki zagranicznej, geopolityki i bezpieczeństwa. Dla oceny głównych wektorów obecnej polityki rosyjskiej szczególnie cenne są wypowiedzi i prace z końca lat osiemdziesiątych i z lat dziewięćdziesiątych XX wieku, wskazujące na istotne czynniki, mające znaczenie w kreowaniu rosyjskiej strategii do połowy obecnego wieku.

Koniec ideologii komunistycznej, początek doktryny geopolitycznej?

Trudno zgodzić się z tezą, często wygłaszaną na łamach krajowych publikacji poświęconych polityce rosyjskiej, iż po 1991 r. u naszego wschodniego sąsiada zapanowała „ideowa pustka” czy też „ideologiczna próżnia”. Uważna analiza rosyjskiego dyskursu polityczno-ideowego i strategii politycznych prowadzi do zgoła odmiennych wniosków. Na potrzeby kształtowanego odbioru i modelowania postaw poświadczonych wśród politycznie aktywnej części społeczeństwa, rosyjskie elity decyzyjne już od końca lat osiemdziesiątych XX wieku rozpoczęły wykorzystywanie w dyskursie politycznym klasycznych koncepcji geopolitycznych i całego instrumentarium pojęć i obrazów (kodów) geopolitycznych (Potulski 2010).

Z kwerendy autorskiej, przeprowadzonej w katalogach największych rosyjskich bibliotek naukowych, wynika, że od 1991 r. do dziś napisano w Rosji ponad sześćset książek poświęconych geopolityce, z tego kilkadziesiąt samych podręczników akademickich. Geopolityka stała się jednym z kluczowych elementów przekazu ideologicznego Kremla dla zaangażowanej politycznie części społeczeństwa, poczynając od środowisk tzw. „siłowników”, przez dyplomację (dziedzina ta jest przedmiotem powszechnie wykładanym w akademiach dyplomatycznych i akademiach resortów siłowych), przez niemal wszystkie ważniejsze orientacje polityczne (książki odwołujące się do geopolityki piszą komuniści, np. Gienadij Ziuganow, nacjonaści, np. Władimir Żyrinowski, liberalowie, np. Siergiej Karaganow). Stanowi także atrybut w przekazie propagandowym dla osób zainteresowanych polityką Rosji.

Za pomocą doktryn geopolitycznych przedstawiana jest ciągłość imperialna Rosji od Rusi Kijowskiej (traktowanej jako kolebka „cywilizacji rosyjskiej”) przez Wielkie Księstwo Moskiewskie, Imperium Rosyjskie, ZSRS po Federację Rosyjską. Pozytywnymi postaciami stają się tacy władcy i przywódcy jak Iwan IV Groźny, Piotr Wielki, Katarzyna II, Feliks Dzierżyński czy Józef Stalin. Głównym wrogiem staje się „zgnily moralnie Zachód” na czele ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią. Misją dziejową Rosji staje się „misja eurazjatycka”, polityczne zjednoczenie zachodniej Europy i Rosji (Unii Europejskiej i Unii Eurazjatyckiej). Bez analizy genezy i rozwoju rosyjskiej myśli geopolitycznej trudno jest zrozumieć tradycję i współczesność rosyjskiego imperializmu i dążeń mocarstwowych (*Czekam na Iwana Groźnego...*, 1998; Karaganow 2010).

Jako swego rodzaju punkt wyjścia, warto przytoczyć tutaj definicję geopolityki, autorstwa Władimira Kołosowa, profesora w Instytucie Geografii Rosyjskiej Akademii Nauk, kierującego jednostką organizacyjną pod nazwą Laboratorium Badań Geopolitycznych, a także (od sierpnia 2012 r.) prezydenta Międzynarodowej Unii Geograficznej. Według rosyjskiego badacza: „*geopolityka bada zależność zewnętrznej i wewnętrznej polityki państw oraz stosunków międzynarodowych od systemu powiązań politycznych, wojskowych i ekonomicznych, uwarunkowanych geograficznym położeniem państwa i jego regionów oraz innymi czynnikami fizyczno-ekonomiczno-geograficznymi. [...] Tradycyjnie geopolitykę można rozpatrywać jako naukę o wpływie geoprzestrzeni na polityczne cele i interesy państwa*” (oryg.: *Геополитика изучает зависимость внешней и внутренней политики государств и международных отношений от системы политических, военно-стратегических, экономических, экологических и иных взаимосвязей, обусловленных географическим положением страны и ее регионов, другими физико- и экономико-географическими факторами. [...] Традиционную геополитику можно рассматривать как науку о влиянии геопространства на политические цели и интересы государства*) (tłum. za: Колосов, 1996, s. 86).

Rosyjska geopolityka jako autonomiczna gałąź wiedzy rozwijała się bez większych przeszkód do okresu rewolucji październikowej, a nawet z pewnymi ograniczeniami do czasu II wojny światowej. Przez władze komunistyczne została ochrzczona mianem „nauki burżuazyjnej”, stąd jej uprawianie było zakazane w ZSRS. Choć sama nazwa zyskała pejoratywne konotacje i jej używanie było – delikatnie mówiąc – niemile widziane, to same badania geopolityczne *sensu stricto* były prowadzone, zwłaszcza w akademiach wojskowych. Badania geopolityczne w ZSRS obejmowały studia nad zachodnią myślą geopolityczną i geostrategiczną, a także formułowały podstawy koncepcyjne pod radzieckie doktryny polityczno-wojskowe. Geopolityka akademicka zaczęła się odradzać już w okresie pierestrojki. Jednak dopiero rozpad Związku Sowieckiego spowodował swoistą eksplozję mody na geopolitykę.

Wśród głównych nurtów ideologicznych, na których oparte są dominujące „szkoły geopolityczne” współczesnej Rosji, należy wymienić

eurazjatyzm (ros. *jewrazjystwo*), pokrewny mu bizantyzm (ros. *wizantizm*) oraz okcydentalizm (ros. *zapadnichestwo*). Dwa pierwsze nurty w literaturze przedmiotu często określane są mianem neoeurazjatyizmu i neobizantyzmu. Aby lepiej zrozumieć podstawy ideotwórcze tych ideologii należy przeanalizować ich źródła, a przede wszystkim wpływ cywilizacji bizantyjskiej i dziedzictwa mongolskiego na rozwój rosyjskiej kultury państwowej.

Współcześnie najbardziej wpływowym myślicielem, którego w dużej mierze zasługą jest odrodzenie ideologii eurazjatyckiej jest Aleksander Dugin, profesor Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. Filozof ten dokonał syntezy klasycznych doktryn geopolitycznych z elementami metafizyki rosyjskiego prawosławia, okraszonych rosyjską tradycją imperialną. Koncepcje Dugina zasadzają się na opozycji między dwoma megacywilizacjami – cywilizacją Łądu i cywilizacją Morza. Ten dualizm moskiewski filozof zaczerpnął z prac Carla Schmitta. Głównym założeniem geopolitycznym Rosji ma być budowa Imperium Eurazjatyckiego. W tym celu Dugin widzi konieczność strategicznego sojuszu Moskwy z Berlinem i stworzenia bloku kontynentalnego, nawiązującego do koncepcji niemieckiego geopolityka Karla Haushofera (Sykulski 2013, s. 353). Aleksander Dugin postuluje stworzenie Wielkiej Europy pod egidą Rosji i Niemiec. Swoje idee przedstawia przykładowo tak: *„Co się tyczy bezpośrednio Europy, w kontraście wobec innych planów utworzenia czegoś „większego” w starożytnym imperialistycznym sensie tego słowa – niech będzie to Projekt Wielkiego Bliskiego Wschodu, lub pannaționalistyczny plan Wielkiej Rosji lub Wielkich Chin – sugerujemy, jako konkretyzację podejścia wielobiegunowego, zrównoważoną i otwartą wizję Wielkiej Europy, jako nową koncepcję dla przyszłego rozwoju naszej cywilizacji w jej wymiarach strategicznym, społecznym, kulturowym, gospodarczym i geopolitycznym. Wielka Europa obejmuje terytorium mieszczące się w granicach odpowiadających granicom cywilizacji. Ten rodzaj granicy jest czymś zupełnie nowym, tak jak nowa jest koncepcja państwa-cywilizacji. Natura tych granic przewiduje stopniowe przejście – nie wyraziście poprowadzoną linię. Tak więc Wielka Europa powinna być otwarta na oddziaływanie ze swoimi sąsiadami na Zachodzie, Wschodzie i Południu”².*

Współczesny eurazjatyzm bazuje na łączeniu doktryn geopolitycznych z propagowaniem poczucia mocarstwowego. Dugin pisał: *„Poczucie mocarstwowe poprzędza podboje, aneksje lub alianse. Ono napędza historię wielkich narodów. Czasem, proces historyczny odwraca się przeciwko realizacji tego dążenia i wtedy mocarstwo przechodzi w świat równoległy – psychologii, nostalgii, głęboko ukrytej woli. Nigdy jednak całkowicie nie umiera”.* Apoteoza wielkomocarstwowości rosyjskiej osiąga szczyty w pismach rosyjskiego geopolityka: *„Jeśli Rosja nie będzie wielką, nie będzie jej w ogóle”. Wielkość – nasze wielkorosyjskie powołanie. Jeśli nie – niech już lepiej niczego nie będzie. Bez Rosji historia świata jest nienyobrażalna. Niech lepiej świat się skończy”* (Majka 2015).

² <http://granews.info/content/greater-europe-project> [11.03.2015].

Od „idei rosyjskiej” do „oświeconego konserwatyzmu”

Rosyjskie elity decyzyjne dokonały redefinicji tzw. idei rosyjskiej, dotychczas tradycyjnie opartej na patriotyzmie, ideologii państwowotwórczej (przewodniej roli struktur siłowych) i imperialnej. Postawa niechętna wobec dominacji Stanów Zjednoczonych na świecie oraz zachodniego modelu demokracji i wartości liberalnych oraz afirmująca dążenia imperialne Rosji zyskała swoje głębokie podłoże społeczne w postaci ideologii, będącej mieszanką koncepcji i kodów geopolitycznych oraz „oświeconego konserwatyzmu”. W oparciu m.in. o nową rosyjską ideę tworzone są nowe elity władzy, na czele z tzw. „nową szlachtą”, jak Nikołaj Patruszew, były szef FSB i bliski współpracownik Władimira Putina, określił rosyjskie tajne służby³.

Ważne znaczenie w formowaniu nowego imperialnego systemu ideologicznego mają koncepcje „rosyjskiego świata” i związanej z nim polityki historycznej. „Rosyjski świat”, a ściślej rzecz biorąc, świat ruski (ros. *Russki mir*)⁴ jako wspólnota ludzi mówiących po rosyjsku (ros. *russkich ludiej*) oraz identyfikujących się z dziedzictwem narodowym Rusi (oprócz języka, kultura, religia prawosławna), została szeroko przedstawiona przez Władimira Putina w 2012 r.⁵ Co charakterystyczne, pojęcie „narodu ruskiego”, zgodnie ze znaczeniem przymiotnika „ruski” jest rozpatrywane przez Kreml w kategoriach ponadetnicznych. Moskwa pretendując zatem do ochrony „ruskiego miru” jednostronnie przyznaje sobie prawo do interwencji w państwach, które naruszają prawa „russkich ludzi”, a zwłaszcza samych Rosjan. Trzonem wyżej wspomnianego „ruskiego miru”, oprócz Rosji, są Białoruś i Ukraina. Próba łączenia „russkich ludzi” stanowi jeden z istotnych elementów forsowanej przez administrację Władimira Putina integracji eurazjatyckiej (Menkiszak 2014).

Pożądaną postawą dla mas stała się doktryna, którą Siergiej Karaganow określił mianem „oświeconego konserwatyzmu”⁶. Postawa, odwołująca się do agregatu „wartości tradycyjnych”, opiera się na sprzeciwie wobec zachodniego modelu demokracji i liberalizmu. Stanowi integralny element budowania antynomii wobec zachodniej cywilizacji nie tylko w oparciu o Cerkiew, ale i islam oraz elementy filozofii buddyjskiej. Rosja kreowana jest jako rezerwuuar tradycyjnych wartości, zdewaluowanych na Zachodzie, takich jak patriotyzm, tradycyjny model rodziny, solidarność społeczna, szacunek wobec państwa itd.

³ Zob. szerzej: http://svop.ru/wp-content/uploads/2014/02/05strategy21_culture.pdf [10.01.2015]

⁴ W języku rosyjskim istnieją dwa przymiotniki: „rosyjski” i „ruski”; ten pierwszy pochodzi od rzeczownika Rosja i odnosi się do państwa; drugi z kolei pochodzi od nazwy Ruś i dotyczy wszystkich wschodnich Słowian, oraz cywilizacji, której centrum stanowi Rosja (Schaffenburg 2007). Nieporozumienia biorące się z nie uwzględnienia tego rozróżnienia są przede wszystkim następstwem tego, że słowo „russkie” oznacza nie Słowian wschodnich, ale etnicznych Rosjan, na określenie których nie ma innego słowa.

⁵ http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html [12.01.2015]

⁶ Por. <http://svop.ru/news/10199/>, http://svop.ru/wp-content/uploads/2014/02/strategy_2new.pdf [12.01.2015]

Celem nowej doktryny jest zjednoczenie dalekich od siebie środowisk politycznych i religijnych wokół postaw konserwatywnych. Co interesujące, do tego typu wartości odwołują się w Rosji nie tylko środowiska tradycyjne kojarzone z nurtem konserwatywnym, jak Cerkiew czy „Biali”, ale i komuniści. Jedną z najbardziej konserwatywnych formacji politycznych w Rosji jest Komunistyczna Parta FR. Postawa konserwatywna łączy Cerkiew i społeczność muzułmańską w Rosji, tworzy sympatyków Rosji w krajach islamskich (Sykulski 2013; Pipes 2006).

Od geopolityki klasycznej do geopolityki informacyjnej

Generowanie i wdrażanie nowego systemu ideologicznego nie byłoby możliwe bez odpowiedniego instrumentarium sił i środków. W wielu krajach zachodnich siła rosyjskiej państwowości jest najczęściej mylnie oceniana bądź to stopniem rozwoju rosyjskiej gospodarki bądź to na podstawie oceny sił zbrojnych FR. W tradycji polskiej szkoły wschodoznawczej, istotę siły rosyjskiej chyba najcelniej ujął Włodzimierz Bączkowski: „*Głównym rodzajem broni rosyjskiej, decydującym o dotychczasowej trwałości Rosji, jej sile i ewentualnych przyszłych zwycięstwach, nie jest normalny w warunkach europejskich czynnik siły militarnej, lecz głęboka akcja polityczna, nacechowana treścią dywersyjną, rozkładową i propagandową. W tej też dziedzinie twórczości obronnej Rosji skupia się gros wysiłków rosyjskich umysłów, tych wysiłków, które w Europie ograniczają się głównie do dociekań na tematy manewrowo-operacyjne. Armia rosyjska jest de facto drugoplanowym rodzajem broni rosyjskiej. Ocena więc siły Rosji wg każdorazowego stanu armii rosyjskiej może być niejednokrotnie słuszna, lecz w zasadzie i na dłuższą falę jest błędna*” (Bączkowski 2005).

Jedną z cech rozwoju państwowości rosyjskiej od czasów nowożytnych jest ogromna rola nadzwyczajnych organów państwa podporządkowywanych wyłącznie carowi/głowie państwa. Jak twierdzi Andrzej Nowak rosyjskie elity decyzyjne „*to nie jest normalna elita władzy. Nigdy, w żadnym kraju na świecie nie było takiego nasycenia elity władzy ludźmi służb specjalnych. W związku z tym Rosja to nie jest normalne państwo, takie jak każde inne, to nie jest państwo, z którym stosunki można traktować jak z każdym innym. Jest to państwo rządzone przez ludzi, którzy byli szkoleni w dziedzinie manipulacji, dezinformacji, w niektórych z nich po prostu w technice zabijania przeciwników. Krótko mówiąc, Rosją rządzą ludzie, których duża część była szkolona w zabijaniu i oszukiwaniu. To jest ich podstawowe narzędzie pracy. To nie jest taka elita jak w Niemczech czy w Stanach Zjednoczonych, gdzie oczywiście istnieje CIA, ale nie tworzy 70% elity władzy, nawet jeśli ktoś chciałby porównywać CIA do KGB*” (za: Piłis, Dmochowski 2011, s 32).

W rosyjskiej tradycji elit dyplomatycznych i resortów siłowych sztuka manipulacji, politycznego i wojskowego prestidigitatorstwa została opanowana w bardzo wysokim stopniu. W trakcie panowania dynastii Romanowów trudną do przecenienia rolę odgrywało ministerstwo spraw tajnych (*priказ tajnych dzieł*) i powoływane z jego inicjatywy różne tajne kancelarie i ekspedycje. W XIX wieku tajne organy państwa zostały podporządkowane korpusowi żandarmów i

departamentowi policji (Ochraha). Rosyjskie „organy” stworzyły swój specyficzny język, który dobrze oddaje rosyjską mentalność elit państwowych. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech tej mentalności jest lekkie i bezceremonialne podejście do życia ludzkiego. Czekaści w swoim żargonie zastępowali słowo „rozstrzelać” określeniem *izraschodowat*, co znaczy tyle co „wydatkować” (*puszczon w raschod* – puszczone w rozchód). Michail Bulhakow opisywał obrazowo, iż kancelariach CzeKa zawsze figurowały dwie księgi: księga przychodów i rozchodów. W pierwszej umieszczano nazwiska osób aresztowanych, w drugiej rozstrzelanych (Булаков 1995).

Organy rosyjskiego (sowieckiego) bezpieczeństwa państwowego, kontrolując mass-media, były i są w stanie efektywnie tworzyć tzw. pole dezinformacyjne, czyli zestaw określonych, nieprawdziwych informacji równoległych do prawdziwych, bądź przemieszanych z nimi w celu ich uwiarygodnienia. Jedną z najważniejszych zasad rosyjskiej dyplomacji, sztuki wojennej w realizacji strategicznych celów, było i jest unikanie tzw. *tarannoj taktiki*, czyli działań bezpośrednich, odkrytych, jawnie-celowych, prostoliniowych. Praktyką jest tzw. *tonkaja rabota*, działania wymagające mistrzowskiego panowania prawideł danej sztuki, realizowane subtelnie, częstokroć zakulisowo, w sposób niejawny, przy szerokim stosowaniu różnego rodzaju form dezinformacji, blefu, manipulacji, oszustw, odwracania uwagi. Rosjanie ukuli nawet wymowne powiedzenie: *prostota chuże woromstwa* („prostolinijność jest gorsza niż złodziejstwo”). Odgadnięcie rzeczywistych intencji takiego przeciwnika, jakim są Rosjanie, jest zadaniem bardzo trudnym i wymaga dogłębnej znajomości stosowanych przez nich reguł jak i mentalności, w której istotną rolę odgrywa typowo azjatycka przebiegłość i wyrafinowanie.

Spektrum wpływania na masy jest bardzo szerokie. Osiągane jest w dużej mierze poprzez wzbudzanie uczuć odwołujących się do przynależności narodowej, państwowej cywilizacyjnej w różnym natężeniu (np. od patriotyzmu do szowinizmu, od pobożności do fanatyzmu), w zależności od potrzeb, kładąc nacisk na sferę emocjonalną lub racjonalną. Częstościami chwytami stosowanymi w tym obszarze jest tworzenie różnego rodzaju mniej lub bardziej fikcyjnych zagrożeń (ze strony określonych państw, organizacji międzynarodowych, czy ogólnie przestępczością, terroryzmem. Osobno tworzone są iluzje braku, utraty czegoś (terytorium, zasobów itp.). Charakterystyczne jest tworzenie mitów, stereotypów, zbiorowych wyobrażeń przestrzeni, kreowania zbiorowej wyobraźni historycznej. Rozgrywanie wewnętrznej sceny politycznej (często także na użytek zagranicznej opinii publicznej), nosi w rosyjskiej literaturze nazwę „gier aparatu” (*aparatnyje igrы*).

Moskwa szeroko wykorzystuje amerykańskie strategie wojen sieciowych oraz instrumenty z obszaru wojny psychologicznej, zaliczane do idei tzw. „kształtowanego odbioru”. W skład tych instrumentów wchodzi wszelkiego rodzaju metody mające na celu wpływania na określone grupy społeczne. Zaliczamy do nich m.in. strategię informacyjną (ang. *public diplomacy*), mającą na

celu przekonywanie – przede wszystkim własnej opinii publicznej – co do celowości danych działań (w przypadku agresji na Czechenię były to działania propagandowe mające przekonać społeczeństwo o posiadaniu i produkcji broni masowego rażenia przez władze tego kraju), operacje psychologiczne (ang. PSYOPS), czyli działania skierowane do wpływania na zagraniczną opinię publiczną przy walnym wykorzystaniu massmediów (możemy mówić o „białych” i „czarnych” operacjach, z których te pierwsze operują społecznie akceptowanymi metodami – ulotki, plakaty, audycje w stacjach radiowych i telewizyjnych nadających przekaz pozytywny, natomiast te drugie działają podstępem, manipulacją i mistyfikacją, dezinformację (podawanie do opinii publicznej w kraju i zagranicą informacji sfabrykowanych lub częściowo tylko nieprawdziwych lub „jedynie” zmanipulowanych) oraz operacje niejawne (Collins 2003).

W strategii rosyjskich operacji informacyjnych warto odnotować pojawienie się tzw. psychologii manipulacji. Pojęcie to rozpropagował rosyjski psycholog, Ramil Garifullin, autor licznych publikacji na temat manipulacji wyborczych i sztuki kreowania zachowań pożądaných wśród elektoratu czy opinii publicznej za granicą. Upowszechnił szereg pojęć odnoszących się do wprowadzania przeciwnika w błąd. Oto kilka podstawowych: *palmirowanie* – utrzymywanie określonych zasobów lub prawdziwej informacji w tajemnicy; *forsirowanie* – sposób manipulacji polegający na stworzeniu sytuacji, w której druga strona dokonuje takiego wyboru, jaki jest po myśli manipulatora, zaś strona oszukiwana jest przeświadczona, że dokonuje wyboru korzystnego dla siebie, który wybiera samodzielnie i świadomie; *passirowka* (od francuskiego *passage* – przejście) – sposób wprowadzenia w błąd, polegający na stworzeniu wrażenia przekazania bądź zrzeczenia się określonej rzeczy, zasobów, terytorium na rzecz innego podmiotu, przy zachowaniu pełnej nad nimi kontroli; *smienka* lub *szańsirowka* – ukryta zamiana, podstawienie (Гарифуллин 1995; 2000).

Ważnym elementem niezbędnym do zrozumienia kierunków rosyjskiej strategii informacyjno-dezinformacyjnej jest znajomość współczesnych tendencji w prowadzeniu wojen. Głównym wyznacznikiem potęgi danego państwa nie jest już ani liczba ludności, ani terytorium, ani nawet siła gospodarki. Najważniejszym czynnikiem staje się społeczne morale, tożsamość społeczeństw i narodów oraz zdolność do narzucenia innym społeczeństwom swojej wizji porządku politycznego. Ważniejsza od klasycznej dyplomacji staje się dyplomacja publiczna (w tym m.in. dyplomacja kulturalna czy dyplomacja konfesyjna). Wiodącą formą realizacji celów politycznych staje się wojna informacyjna. Jednymi z kluczowych trendów współczesnej przestrzeni walki, charakterystycznymi dla wojny hybrydowej są:

- 1) Unikanie oficjalnego zaangażowania się państwa w formalną wojnę;
- 2) Brak linii frontu; rebelia może rozpocząć się wewnątrz państwa z dala od granicy państwowej;

**Sykulski, L., *Rosyjska myśl geopolityczna po upadku komunizmu*,
Przegląd Geopolityczny, 21, 2017, s. 88-100.**

- 3) Brak formalnego wypowiedzenia wojny; zatarcie różnic między okresem pokoju i wojny;
- 4) Formalne „odpaństwowienie” grup zbrojnych, biorących udział w walkach (brak państwowych oznak rozpoznawczych);
- 5) Zrównanie roli uzbrojonych, zrewoltowanych grup społecznych z wojskami regularnymi;
- 6) Decydujące znaczenie długofalowych działań psychologiczno-informacyjnych;
- 7) Wzrastająca rola wojsk specjalnych i tajnych służb;
- 8) Pole walki przekształca się w przestrzeń walki, obejmując przestrzeń mentalną (noosferę) i cyberprzestrzeń;
- 9) Jedną z formą przygotowania wojny jest inspirowanie i finansowanie rozwoju ugrupowań radykalnych i ekstremistycznych (m.in. politycznych czy religijnych) w państwach wrogich i rozwijanie ich w oparciu o strategię oporu niekierowanego (ros. *bezlidernoje soprotimlenije*, ang. *leaderless resistance*);
- 10) Wzrastająca rola w stosunkach międzynarodowych roli państw nieuznawanych i państw dysfunkcyjnych („upadłych”);
- 11) Przeniesienie się głównego ciężaru walk w tereny zurbanizowane;
- 12) Kluczowa rola oddziaływania psychologicznego na społeczeństwo (wojny informacyjne);
- 13) Wzrastająca rola terroru, wraz z możliwym nad-terrorem (ros. *swierchterror*), np. punktowe uderzenia jądrowe ładunkami taktycznymi, lub użycie tzw. brudnej bomby w celu uzyskania efektu psychologicznego;
- 14) Utrata monopolu państwa na prowadzenie działań zbrojnych.
- 15) Niskie koszty tego typu działań w stosunku do wojen tradycyjnych (Sykulski 2015, s. 108-110).

Ważnym elementem pozwalającym zrozumieć istotę rosyjskiej strategii dezinformacji jest analiza obszernej książki Anatolija Golicyna pt. „Nowe kłamstwa w miejsce starych. Komunistyczna strategia podstępów i dezinformacji”. Praca ta wskazuje na ważną rolę dziedzictwa mongolskiego w kształtowaniu się rosyjskiej kultury strategicznej. System ten nastawiony jest na wykorzystywanie najdrobniejszych błędów przeciwnika w strategii długofalowej, obliczonej na wiele lata naprzód (czasami wiele dziesiątków lat). Kluczowym czynnikiem formowania dezinformacji staje się bazowanie na *cliché*s, stereotypach myślowych danej grupy czy narodu. Kreml wielokrotnie starał się wytworzyć atmosferę strachu wśród społeczeństw zachodnich, tworząc wizję Związku Sowieckiego/Rosji jako potężnego mocarstwa i groźnego przeciwnika (Golicyn 2007).

Istotnym narzędziem polityczno-ideologicznego oddziaływania Moskwy na przestrzeń postsowiecką jest Patriarchat Moskwy i Wszechrusi. Dyplomacja konfesyjna stanowi istotny element dyplomacji publicznej prowadzonej przez

Rosję. Prawosławie staje się także ważnym elementem szerszych działań informacyjnych, mających na celu zdyskredytowanie zachodniego modelu demokracji liberalnej. Patriarcha Cyryl w swojej szeroko propagowanej (także w Polsce) książce pt. „Wolność i odpowiedzialność” wskazywał, że zachodni liberalizm zawężił ideę wolności tylko i wyłącznie do wolności wyboru, co sprowadza się do wolności wyboru także zła. Wprowadził pojęcie „standardu liberalnego”, który odrzuca normatywną aksjologię, naczelną wartość tradycji, absolutyzuje jednostkę i prowadzi w istocie rzeczy do duchowego i moralnego relatywizmu. Cyryl uwypuklał rozmycie pojęć dobra i zła. Krytycznie odnosił się także do zachodniej idei praw człowieka, która, zdaniem dostojnika cerkiewnego, często jest fasadą za którą kryje się przemoc, używana w imię politycznego konformizmu. Idąc dalej tym torem wskazywał, że liberalizm narzuca wyższość praw człowieka nad interesami społeczeństwa. Narracja Patriarchy Moskwy i Wszechrusi dobrze zatem wpisuje się w forsowany przez Kreml paradygmat świata policentrycznego, który wzywa do wielobiegowości cywilizacyjnej. Przykładem harmonijnego współżycia różnych modeli cywilizacyjnych ma być współczesna Rosja, która w rosyjskim przekazie ma nie narzucać żadnego „standardu rozwoju kulturowego”. Chrześcijański Wschód oparty na prymacie wartości duchowych nad materialnymi, stawianiem na pierwszym miejscu interesów całości, wspólnoty, kolektywu, społeczeństwa, nad interesami jednostki ma zatem być w rosyjskim przekazie propagandowym depozytariuszem liczącej się siły cywilizacyjnej, która jest przedstawiana „zgnilemu Zachodowi”, „toczonemu chorobą liberalizmu” (Cyryl 2010).

W strategii rosyjskiej strategii informacyjnej prawosławie ma stać się nie tylko ważnym elementem polityki wobec przestrzeni postsowieckiej, „ruskiego miru”, ludności rosyjskiej poza granicami Rosji, ale także istotnym punktem odniesienia dla tzw. oświeconego konserwatyzmu, który ma stać się przeciwagą dla zachodniego liberalizmu. Konserwatyzm jako ważna składowa oficjalnej narracji Kremla pojawił się dopiero w 2011 r. (Rodkiewicz, Rogoża 2015, s. 5). Swoje poczesne zaś miejsce zajął w rosyjskiej „Strategii XXI”⁷. W przekazie medialnym wiodących rosyjskich czynników decyzyjnych „oświecony konserwatyzm” jawi się przede wszystkim jako opozycja, negatyw wobec wartości i przykładów z Zachodu, odnoszących się do sfery moralności, obyczajów i prowadzonej polityki. W sferze psychologii społecznej takie postawienie akcentów pozwala na skierowanie frustracji warunkami życia sporej części społeczeństwa rosyjskiego w stronę Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych. Pod względem polityki zagranicznej umożliwia – w dłuższym okresie czasu – wykorzystanie niezadowolonych mieszkańców UE do kreowania postaw pożądanych przez Kreml i zwiększenia popularności przez siły populistyczne, nastawione przychylnie wobec Moskwy. Należy podkreślić, że

⁷ Cała strategia dostępna na: <http://svop.ru> [23.02.2017].

konserwatyzm jest traktowany przez rosyjskie elity decyzyjne instrumentalnie, podobnie jak doktryny geopolityczne (Rodkiewicz, Rogoża, op. cit., s. 5-7).

Elementami technicznymi mającymi na celu propagowanie rosyjskiego punktu widzenia stają się wielojęzyczne media sponsorowane przez Kreml, od telewizji, radia i gazet począwszy na mediach internetowych skończywszy. Od 2005 r. funkcjonuje telewizja międzynarodowa Russia Today (RT), zorganizowana na podobieństwo CNN czy BBC, upowszechniająca punkt widzenia Kremla w kluczowych zakątkach świata. Natomiast od listopada 2014 r. ruszyła multimedialna platforma „Sputnik”, łącząca RIA Novosti, radio „Głos Rosji” i portal internetowy Sputniknews. Od 20 lutego 2015 r. portal „Sputnik” posiada także swoją polskojęzyczną redakcję⁸.

Z punktu widzenia propagowania rosyjskiego paradygmatu konserwatywnego, skierowanego przeciw wartościom świata zachodniego i, co za tym idzie, osłabiania struktur politycznych Zachodu, istotne jest wzmacnianie środowisk radykalnych, mogących dezintegrować ład polityczno-gospodarczy. Mamy tu do czynienia z analogią do lat zimnej wojny, kiedy sojusznikiem Kremla była europejska radykalna lewica, podczas gdy obecnie sojusznikiem takim staje się radykalna prawica, odnosząca się do haseł konserwatywnych. Jednym z przykładowych instrumentów oddziaływania ideologicznego na środowiska prawicowo-konserwatywne Unii Europejskiej, czy też szerzej, świata zachodniego jest Globalny Sojusz Rewolucyjny (GRA)⁹.

W przekazie ideologicznym GRA uwidacznia się bardzo wyraźnie dominujący przekaz Kremla do środowisk nie tyle prorosyjskich, co przede wszystkim antyzachodnich. W Manifeście tego środowiska czytamy m.in. „Historia zachodniej Europy prowadziła jej społeczeństwa do punktu, w którym indywidualizm, racjonalizm, materializm, redukcjonizm zaczęły stopniowo dominować i na tej podstawie powstał kapitalizm, a burżuazja zatriumfowała. Ideologia liberalna stała się ostatecznym wyrazem systemu burżuazyjnego” (oryg.: *The origins of the current situation lie deep in the history of West and socio-political processes, that are unfolding in this part of the world. History of Western Europe led its societies to the point, when gradually individualism, rationalism, materialism, reductionism began to dominate, and then on its basis the capitalism formed and the bourgeoisie became triumphant. The ideology of liberalism became an ultimate expression of bourgeois system*)¹⁰. Mamy tu zatem fundamentalną krytykę liberalizmu, po czym następuje wyraźne wskazanie najważniejszego wroga „świata konserwatywnego”, którego ostoją ma być Rosja, czyli Stanów Zjednoczonych. W dokumencie tym można znaleźć taki fragment: „Stany Zjednoczone i ich polityka na świecie jest głównym utrapieniem i kluczowym czynnikiem w zachowaniu i wzmacnianiu istniejącego porządku rzeczy. Wszystkie katastroficzne trendy naszych czasów pochodzą

⁸ <http://rt.com/>; <http://pl.sputniknews.com/> [27.02.2017].

⁹ <http://www.granews.info/> [27.02.2017].

¹⁰ <http://www.granews.info/content/part-4-fall-west-united-states-country-absolute-evil> [27.02.2017].

**Sykowski, L., Rosyjska myśl geopolityczna po upadku komunizmu,
Przegląd Geopolityczny, 21, 2017, s. 88-100.**

stamtąd” (oryg.: *United States and its policies around the world is a major scourge and a major factor in upholding and strengthening the existing order of things. All the catastrophic trends of our time come from there*). Jednocześnie założyciele GRA apelują o używanie wszelkich możliwych środków do zmiany sytuacji, co może stanowić duże zagrożenie dla bezpieczeństwa europejskiego: „Światowa rewolucyjna kontrolita musi działać przy pomocy dowolnych środków, zależnych od sytuacji” (oryg.: *World revolutionary counter-elite must act by any means, depending on the situation*).¹¹

Projekt oddziaływania środkami masowego przekazu w celach informacyjnych i dezinformacyjnych ma swoją długą tradycję w polityce rosyjskiej i sięga dziedzictwa mongolsko-bizantyjskiego. Z jednej strony jego celem jest ukrycie swoich prawdziwych celów, z drugiej rozkład (moralny, polityczny, gospodarczy, militarny) społeczeństw wrogich, a następnie ich podporządkowanie przy użyciu metod, które pozwolą przyjąć zależność jako swój własny, dobrze pojęty interes (Schuman 1984).

Literatura

- Bączkowski, W., 2005, *Uwagi o istocie siły rosyjskiej*, [w:] W. Bączkowski, *O wschodnich problemach Polski*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław, s. 98-118.
- Collins S., 2003, *Rozgrywki umysłowe*, Przegląd NATO, nr 2.
- Cyryl, Patriarcha, 2010, *Wolność i odpowiedzialność. W poszukiwaniu harmonii*, Orthdruk, Białystok.
- Czekam na Iwana Groźnego* (rozmowa Grzegorza Górnego z Aleksandrem Duninem), 1998, Fronda, nr 11-12.
- Golicyn, A., 2007, *Nowe kłamstwa w miejsce starych. Komunistyczna strategia podstępów i dezinformacji*, Biblioteka Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Warszawa.
- Karaganow, S., 2010, *Związek Europy: ostatnia szansa?*, Gazeta Wyborcza, 30.08.2010.
- Majka, J., 2015, *Duginiada, część 3*, Przegląd Geopolityczny, tom 13, s. 151-157.
- Menkiszak, M., 2014, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, Komentarze, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa.
- Pilis, M., Dmochowski, A., 2011, *List z Polski*, Zysk i Ska, Poznań.
- Pipes, R., 2006, *Russian Conservatism and Its Critics: A Study in Political Culture*, Yale University Press, New Haven.
- Potulski, J., 2010, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

¹¹ W orygu.: <http://www.granews.info/content/part-5-war-practice>, [27.02.2017].

**Sykulski, L., *Rosyjska myśl geopolityczna po upadku komunizmu*,
Przegląd Geopolityczny, 21, 2017, s. 88-100.**

- Rodkiewicz W., Rogoża J., 2015, *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Punkt Widzenia nr 48, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Schaffenburg, K.C., 2007, *Ruskiy and Rossijskiy: Russian National Identity After Putin*, *Orbis*, 51 (4), s. 725-737.
- Schuman, T.D., 1984, *Love Letter to America*, W.I.N. Almanac Panorama, Los Angeles.
- Sykulski, L., 2013, *Integracja polityczna Eurazji we współczesnej rosyjskiej myśli geopolitycznej*, [w:] P. Eberhardt (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku*, Prace Geograficzne, nr 242, Warszawa, s. 349-363.
- Sykulski, L., 2015, *Rosyjska koncepcja wojen buntowniczych Jewgienija Messnera*, *Przegląd Geopolityczny*, t. 11, s. 103-112.
- Булгаков, М.А., 1995, *Советская инквизиция*, Собр. Соч. в 10 т. Т. 1, М.: Голос.
- Гарифуллин, Р., 2000, *Концепция Российской психологической безопасности*, Казань.
- Гарифуллин, Р., 1995, *Психология политического блефа*, Казань.
- Колосов, В., 1996, *Российская геополитика: традиционные концепции и современные вызовы*, *Общественные науки и современность*, nr 3.

Russian geopolitical thought after the fall of the Soviet Union

After the collapse of the Soviet Union many researchers claimed that an ideological vacuum had occurred in Russia. The article points out that the communist ideology has been replaced with the eclectic mix of geopolitical doctrines, Russian conservatism and Orthodox religion. Geopolitics has become not only the tool useful for formulation the foreign policy objectives, but also an effective instrument of mobilization of the Russian society around defined aspirations, as well as a means of influencing external policies. A particular recipient of Russian geopolitics is so-called close abroad (this term refers to the independent republics which emerged after the dissolution of the Soviet Union) and the Russian minorities living there.

Key words: geopolitics, Russia, geopolitical thought.